

TIJORAT BANKLARIDA LIKVIDLIKNI BOSHQARISH ORQALI AKTIVLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH USULLARI

*O'zbekiston Respublikasi
Bank-moliya akademiyasi magistranti
Akbarov Nazir Sadridin o'g'li
nazirakbarov877@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu magistrlik ishida tijorat banklarida likvidlikni boshqarish orqali aktivlardan foydalanish samaradorligini oshirish usullari tahlil qilindi. Likvidlikni boshqarish muhim moliyaviy ko'rsatkich sifatida ko'rib chiqilib, uning bank faoliyatidagi o'rni, muammolari va ularni yechish yo'llari o'rganildi. Xorijiy va mahalliy tajribalar solishtirilib, raqamli texnologiyalar va zamonaviy risk-menejment vositalari yordamida likvidlikni optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Ishda bank aktivlarining barqarorligi va rentabelligini oshirishga qaratilgan usullar asosiy e'tiborga olindi.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, likvidlik boshqaruvi, aktivlardan foydalanish, samaradorlik, risk-menejment, raqamli texnologiyalar, moliyaviy barqarorlik.

Аннотация: В данной магистерской работе проанализированы методы повышения эффективности использования активов коммерческих банков посредством управления ликвидностью. Рассмотрена важность ликвидности как ключевого финансового показателя, выявлены проблемы управления и предложены пути их решения. Сопоставлен международный и национальный опыт, а также предложены рекомендации по оптимизации ликвидности с применением цифровых технологий и современных инструментов управления рисками. В работе основное внимание уделено методам повышения устойчивости и рентабельности банковских активов.

Ключевые слова: коммерческие банки, управление ликвидностью, использование активов, эффективность, управление рисками, цифровые технологии, финансовая устойчивость.

Abstract: This master's thesis analyzes methods to enhance the efficiency of asset utilization in commercial banks through liquidity management. Liquidity is considered as a critical financial indicator, with challenges in its management and solutions explored. Both international and domestic experiences are compared, and recommendations for optimizing liquidity using digital technologies and modern risk management tools are developed. The study focuses on methods to improve the stability and profitability of bank assets.

Keywords: commercial banks, liquidity management, asset utilization, efficiency, risk management, digital technologies, financial stability.

Tijorat banklari faoliyatining samaradorligi va barqarorligi asosan ularning moliyaviy resurslarini, xususan likvid aktivlarini boshqarish qobiliyatiga bog'liq. Likvidlik — bu bankning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajara olishini ta'minlovchi muhim ko'rsatkichlardan biridir. O'z navbatida, likvidlikni to'g'ri boshqarish bank aktivlaridan samarali foydalanish, rentabellikni oshirish hamda moliyaviy xavflarni minimallashtirish imkonini beradi [1]. Bugungi kunda iqtisodiy o'sish sur'atlarining sustlashuvi, moliya bozorlarining beqarorligi banklarning likvidlikni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish zaruratini tug'diradi.

Quyidagi muammolarga duch kelish mumkin:

Tijorat banklarida likvidlikni boshqarishda bir qancha muammolar mavjud. Ulardan biri — likvid aktivlar va rentabellik o'rtasida muvozanatni saqlash qiyinchiliklari. Ko'p hollarda banklar yuqori likvid aktivlarni ushlab turish orqali xavfsizlikni oshiradilar, ammo bu ularning umumiy rentabelligini pasaytiradi [2]. Shuningdek, O'zbekiston bank tizimida mavjud statistik va ma'lumotlarni boshqarish tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi, banklarning raqamli transformatsiyasi sekinligi kabi omillar ham likvidlikni samarali boshqarishni qiyinlashtirmoqda [3].

Yuqoridagi muammolarga quyidagicha yechim va takliflar berish mumkin:

Bank aktivlarining samaradorligini oshirish uchun likvidlikni boshqarish tizimini modernizatsiya qilish zarur. Bu jarayonda:

- zamonaviy risk-menejment usullarini joriy etish;
- raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish;
- xalqaro tajribalarni hisobga olgan holda, portfelni diversifikatsiya qilish va likvidlikni optimallashtirish yo'llarini ishlab chiqish muhimdir [4].

Xususan, xalqaro moliya tizimlarida likvidlikni boshqarish uchun "Basel III" standartlari asosida likvidlik qoplamasi ko'rsatkichlari joriy qilingan bo'lib, ular banklarni qisqa muddatli moliyaviy stresslarga tayyorlashga qaratilgan [5]. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlarni tahlil qilish vositalari, banklarning likvidlikni oldindan prognozlash va boshqarish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshirmoqda [6].

Tijorat banklarining muvaffaqiyatli faoliyati ularning moliyaviy barqarorligi, aktivlardan foydalanish samaradorligi va likvidlik darajasi bilan bevosita bog'liq. Likvidlikning yetarli darajada bo'lishi bankning qisqa muddatli majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish imkonini beradi, ammo haddan ortiq likvidlik esa aktivlarning daromadlilik darajasini pasaytiradi [1]. Shu bois, likvidlikni boshqarish — bu xavf va daromad o'rtasidagi muvozanatni saqlashni ta'minlovchi strategik jarayondir [2].

1. *Likvidlikni boshqarishning iqtisodiy mohiyati va zarurati.* O‘zbekiston tijorat banklarining aktivlari tarkibi tahlili shuni ko‘rsatadiki, 2023-yilda ularning umumiy aktivlarining 27–30 foizi yuqori likvid vositalar (naqd pullar, qisqa muddatli depozitlar va davlat qimmatli qog‘ozlari) hisoblanadi [1]. Bu ko‘rsatkich bank tizimi uchun xavfsiz, ammo rentabellik jihatidan past natija beruvchi balansni ifodalaydi.

Shuning uchun likvidlikni optimal darajada ushlab turish, bir tomondan, mijozlar ishonchini saqlash va to‘lovga layoqatlilikni kafolatlaydi, ikkinchi tomondan esa, aktivlardan maksimal darajada foyda olish imkonini beradi [3]. Sharipov va Xusniddinov (2022) o‘z tadqiqotida ta’kidlaganidek, likvidlikni samarali boshqarish bankning foydalilik ko‘rsatkichlarini 10–15% gacha oshirishi mumkin [2].

2. *Likvidlik boshqarishdagi asosiy muammolar.* O‘zbekiston bank sektorida likvidlikni boshqarish bilan bog‘liq muammolar bir nechta omillar bilan izohlanadi:

Aktiv va passivlarning muvofiqlashtirilmaganligi — banklarning qisqa muddatli majburiyatlari ko‘p hollarda uzoq muddatli kreditlar bilan ta’minlanadi, bu esa likvidlik nomutanosibligini keltirib chiqaradi [4];

Raqamli monitoring tizimlarining cheklanganligi — ko‘plab banklarda real vaqt rejimida likvidlik tahlili amalga oshirilmaydi [5];

Xavf-menejment madaniyatining sustligi — ayrim banklarda likvidlik risklarini baholashda xalqaro “Basel III” standartlariga to‘liq amal qilinmaydi [6].

Basel qo‘mitasi (2013) tomonidan ishlab chiqilgan likvidlik ko‘rsatkichlari — LCR (Liquidity Coverage Ratio) va NSFR (Net Stable Funding Ratio) xalqaro bank amaliyotida majburiy me‘yor sifatida qabul qilingan [4]. Ammo O‘zbekistonda ushbu ko‘rsatkichlar hali pilot bosqichida sinovdan o‘tkazilmoqda.

Xorijiy tajribalar va solishtirma tahlil. Misol uchun, Germaniya va AQSh bank tizimlarida likvidlikni boshqarish yuqori darajada raqamlashtirilgan bo‘lib, bu banklarga o‘z aktivlarini samarali boshqarish imkonini beradi. Deutsche Bundesbank ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli vositalarni joriy etgan banklar likvidlik riskini 15-20%ga kamaytirishga muvaffaq bo‘lgan [7]. AQSh Federal Rezerv Bankining tahlillarida esa, likvidlik boshqaruvining samaradorligi banklarning o‘zaro qarz olish qobiliyati va investorlar ishonchini oshirishda muhim rol o‘ynashi ta’kidlangan [8].

Xalqaro moliya institutlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlar banklarida likvidlikni boshqarish faqat nazorat vositasi emas, balki strategik daromad manbai sifatida qaraladi [7].

AQSh: Federal Reserve Bank (2023) ma’lumotlariga ko‘ra, AQSh banklarida likvid aktivlarning o‘rtacha ulushi 20% ni tashkil etadi, ammo ular yuqori rentabellikdagi moliyaviy instrumentlarga (trezori obligatsiyalari, qisqa muddatli repo bitimlari) yo‘naltirilgan [8]. Bu banklarning aktivlardan daromad olish samaradorligini saqlab qolish imkonini beradi.

Germaniya: Deutsche Bundesbank (2022) tahlillariga ko‘ra, Germaniya banklari likvidlikni boshqarishda avtomatlashtirilgan modellar, big data va sun‘iy intellekt algoritmlaridan keng foydalanadi. Natijada, likvidlik riski 18% ga kamaygan, shu bilan birga rentabellik 12% ga oshgan [7].

Singapur: Raqamli banklar likvidlikni boshqarish uchun “Smart Liquidity Dashboard” tizimlaridan foydalanadi. Bu tizim real vaqt rejimida aktivlar aylanishini, pul oqimlarini va risk ko‘rsatkichlarini tahlil qiladi [6].

O‘zbekiston uchun bu tajribalar ayniqsa dolzarb, chunki mamlakat banklari hali raqamli tahlil tizimlarini to‘liq joriy etmagan, hamda likvidlik prognozlash mexanizmlari ko‘proq qo‘lda (manual) amalga oshiriladi [3].

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2023) ma‘lumotlariga ko‘ra, tijorat banklarining umumiy likvidlik ko‘rsatkichi 28,1% ni tashkil etgan, bu esa xavfsiz daraja hisoblanadi, biroq rivojlangan davlatlar ko‘rsatkichlariga nisbatan yuqori bo‘lib, bu aktivlardan foydalanish samaradorligini pasaytirishi mumkin [1].

Statistik ko‘rsatkichlar va tahlillar. Quyidagi jadvalda O‘zbekiston tijorat banklarining 2020-2023 yillardagi likvidlik ko‘rsatkichlari ko‘rsatilgan:

1-jadval

O‘zbekiston tijorat banklarining 2020-2023 yillardagi likvidlik va rentabellik ko‘rsatkichlari

Yil	Likvidlik Ko‘rsatkichi (%)	Rentabellik (%)	Qisqa muddatli qarzlar (mlrd. so‘m)
2020	25.3	12.1	8,500
2021	27.8	11.5	9,200
2022	26.5	13.2	9,800
2023	28.1	14.0	10,500

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Banki. Banklar statistik hisobotlari, 2020–2023.

Ushbu jadvaldan ko‘rinib turibdiki, banklarning likvidlik ko‘rsatkichlari va rentabellik o‘rtasida o‘zaro bog‘liqlik mavjud. Likvidlikni optimal darajada boshqarish rentabellikni oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, qisqa muddatli qarzlar hajmining o‘sishi banklarning moliyaviy faolligini va likvidlikni yaxshilash borasidagi sa‘y-harakatlarini ifodalaydi.

O‘zbekiston tijorat banklarida 2020–2023 yillarda aktivlardan foydalanish va likvidlik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi korrelyatsiya tahlili shuni ko‘rsatadiki, likvidlik darajasining 1% ga kamayishi rentabellikni o‘rtacha 0,35% ga oshirgan [10]. Bu esa likvidlikni haddan ortiq ushlab turish bank samaradorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishini anglatadi. Shuningdek, Markaziy bank ma‘lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda bank sektorining umumiy aktivlari 600 trln so‘mdan oshgan bo‘lsa, likvid aktivlar ulushi

170 trln so‘mni tashkil etgan. Shu bilan birga, qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash darajasi 130% bo‘lgan [1].

Bu raqamlar shuni ko‘rsatadiki, likvidlikning mavjud darajasi yetarli bo‘lsa-da, aktivlardan foydalanish samaradorligi hali to‘liq darajada optimallashtirilmagan. Shunday ekan, yuqoridagi takliflarni bosqichma-bosqich amalga oshirish orqali banklarning foydalilik ko‘rsatkichlarini barqaror oshirish mumkin.

O‘zbekiston bank tizimida esa, so‘nggi yillarda raqamli bank xizmatlari jadal rivojlanayotgan bo‘lsa-da, likvidlikni boshqarish bo‘yicha ilg‘or texnologiyalar va tizimlarning tatbiq etilishi hali bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Bu borada banklar tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar va markaziy bankning qo‘llab-quvvatlashi samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda [9].

Likvidlikni boshqarish samaradorligini oshirish yo‘llari. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi chora-tadbirlar taklif etiladi:

1. Raqamli texnologiyalarni joriy etish: banklarda “real-time liquidity monitoring system” (RTLTM) tizimlarini joriy qilish orqali likvidlik holatini onlayn nazorat qilish imkoniyatini yaratish [6];

2. Risk-menejment tizimini kuchaytirish: Basel III talablariga mos holda LCR va NSFR ko‘rsatkichlarini joriy qilish, bu orqali qisqa va uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash [4];

3. Diversifikatsiya strategiyasini qo‘llash: aktivlarning bir qismini qisqa muddatli moliyaviy vositalarga, boshqa qismini esa uzoq muddatli yuqori rentabelli aktivlarga yo‘naltirish [7];

4. Likvidlik zaxira fondlarini yaratish: favqulodda vaziyatlarda (bozor likvidligi pasaygan paytda) foydalanish uchun alohida fond tashkil etish;

5. Kadrlar malakasini oshirish: bank xodimlarini zamonaviy risk va likvidlik menejmenti bo‘yicha muntazam o‘qitish [9].

Umumiy xulosa qilsak, tijorat banklarida likvidlikni boshqarish — bank aktivlaridan samarali foydalanishning muhim omili hisoblanadi. Zamonaviy risk-menejment va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali banklar likvidlikni yaxshilashi, shu bilan birga rentabellikni oshirishi mumkin. Xorijiy davlatlarning ilg‘or tajribalari va xalqaro standartlar bank tizimini yanada barqaror va raqobatbardosh qilishda muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston bank tizimida likvidlikni boshqarish tizimini modernizatsiya qilish va raqamlashtirish ustuvor vazifa bo‘lib qolmoqda.

Likvidlikni samarali boshqarish tijorat banklarining aktivlaridan maksimal foyda olish, moliyaviy barqarorlikni saqlash va mijozlar ishonchini mustahkamlash uchun asosiy mexanizmdir. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, likvidlikni boshqarishda raqamli texnologiyalar, tahliliy modellar va avtomatlashtirilgan risk baholash tizimlaridan foydalanish banklarning raqobatbardoshligini oshiradi. O‘zbekiston bank

tizimida esa ushbu mexanizmlarni to'liq joriy etish va amaliyotga tatbiq etish istiqboldagi muhim yo'nalishlardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki. Bank tizimi faoliyati bo'yicha statistik hisobotlar, 2023.
2. Sharipov R., Xusniddinov F. Likvidlik boshqaruvi va uning moliyaviy barqarorlikka ta'siri. Toshkent, 2022.
3. Karimov D. Tijorat banklarida likvidlikni boshqarish muammolari va yechimlari. Ilmiy maqola, 2022.
4. Basel Committee on Banking Supervision. Liquidity Risk Management Principles, 2013.
5. IMF. Financial Soundness Indicators and Liquidity Risk, 2021.
6. Smith J. Digital Technologies in Banking Liquidity Management. Journal of Finance, 2022.
7. Deutsche Bundesbank. Bank Liquidity Management Report, 2022.
8. Federal Reserve Bank. Liquidity Risk and Asset Utilization in US Banks, 2023.
9. O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi. Moliyaviy barqarorlik strategiyasi, 2024.
10. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki. Banklar statistik hisobotlari, 2020–2023.